

Amerika és a terrorizmus tíz év távlatából

VARGA GERGELY TANULMÁNYA

ZRÍNYI MIKLÓS NEMZETVÉDELMI EGYETEM
STRATÉGIAI VÉDELMI KUTATÓINTÉZET

2001. szeptember 11. a hidegháború utáni világ legsokkolóbb élménye volt az amerikai társadalom számára. Tíz év távlatából a végzetes nap emlékei ma is elevenen élnek az amerikaiak emlékezetében, ám az esemény, és az azt követő reakció megfelelő történelmi kontextusba helyezése, „értékelése” az idő múlásával egyre inkább lehetségessé válik. Nemcsak a történészek, hanem talán az amerikai társadalom széles tömegei számára is.

A Világkereskedelmi Központba becsapódó repülőgépek és az azt követő pusztítás Manhattan szívében, a füstölgő Pentagon látványa Washingtonban beleégette magát az amerikai kollektív tudatba. A Pew Research Center felmérése szerint az amerikaiak 97%-a emlékszik, hogy hol volt azon a napon, s ez arányai-ban megelőzi az olyan jelentős történelmi eseményekre való visszaemlékezést, mint John F. Kennedy meggyilkolása (95%), az első ember holdra lépése (80%), Nixon elnök lemondása (71%), a berlini fal leomlása (58%), vagy a Pearl Harbor elleni támadás (89%).¹

A történészek persze vitatják, hogy az ilyen számszerűsítés releváns-e abból a szempontból, hogy melyik a jelentősebb a fent felsorolt történelmi események közül, melyik bírt nagyobb történelmi hatással. Ma azonban többségük egyetért abban, hogy 2001. szeptember 11. jelentős eseményként vonult be a történelemben, így beilleszthető a fenti sorba. Ugyanakkor abban is egyre nagyobb a konszenzus, hogy 9/11 a felsorolt fordulópontokhoz képest – hatásában – legfeljebb relatív történelmi súllyal bír. Az, hogy mégis ilyen mélyen beleivódott az amerikai köztudatba, alighanem a modern terrorizmus különleges természetével hozható szorosban összefüggésbe. A merényletek ugyanis új dimenziót adtak a terrorizmus olyan tulajdonságainak, mint a váratlanság, a sokkhatás, a félelemkeltés, a mediatizáltság, s tették ezt egy megdöbbentően látványos és szimbolikus tömeges pusztításba sűrűsítve. Talán ennek az újfajta sokkhatásnak a tömegpszichózisa magyarázza azt, hogy szeptember 11. olyan mély nyomott hagyott az amerikai társadalom kollektív tudatában, amilyet sok más, hatásait tekintve jelentősebb történelmi esemény vagy eseménysor nem volt képes.

Talán éppen emiatt ma sokan szeptember 11-ben látják az Egyesült Államok világpolitikai státuszában bekövetkezett változások kiindulópontját. Pedig ha 9/11-et tágabb történelmi összefüggésben, tíz év távlatából vizsgáljuk, megállapítható, hogy nem annyira maga a terrortámadás, mint inkább az arra adott amerikai válasz volt az, amely stratégiai értelemben jelentős hatásokkal bírt. A korábbi terrorcselekményekhez képest igen magas áldozatszám és a jelentős anyagi pusztítás természetesen érzékeny veszteség volt, de nem okozott közvetlen károkat Amerika hatalmi pozícióiban. A terrortámadás ugyan szertefoszlatta az Egyesült Államok sebezhetetlenségének mítosztát, ugyanakkor Amerika az elmúlt tíz évben nem e sebezhetetlenség-mítosz bukása miatt gyengült meg, hanem – sok egyéb tényező mellett – a merényletre adott nem megfelelő stratégiai válaszai miatt. 9/11 világszerte széles körű szolidaritást váltott ki ugyanis még a muzulmán társadalmak jelentős részében is, s szemben az elkövetőek céljaival, Amerika-ellenes mozgósító hatása nem a merényletnek volt, hanem az iraki és afganisztáni háborúnak, Guantánamónak, Abu Gharibnak és az izraeli politika változatlan támogatásának.

A terrortámadás legjelentősebb közvetett hatása a félelem- és bizonytalanság-érzet elültetése volt a széles tömegekben, s ami ennél is fontosabb, a politikai-nemzetbiztonsági vezetésben is, ami döntően meghatározta a válaszlépéseket. Ez utóbbiak pedig már jóval szélesebb, átfogóbb hatást gyakoroltak az amerikai politikára, gazdasági életre, belbiztonságra, s nem utolsósorban persze a külpolitikára. S mivel az Egyesült Államokról, az első számú globális hatalomról volt szó, ezek a hatások értelemszerűen globális dimenziót nyertek. Ugyanakkor fontos látni, hogy akár racionalisnak látszó, széles körben elfogadott döntésekről (pl. repülőtéri biztonsági intézkedések szigorítása), akár folyamatokról (átmeneti gazdasági visszaesés), akár sokak által erőtelje-

sen vitatott intézkedésekről (polgári szabadságjogok korlátozása) volt szó, ezek már az amerikai kormányban, a gazdasági élet szereplőinek, a szélesebb társadalomnak a reakciói, válaszlépései voltak az eseményre. Nem volt tehát „sorsszerű” vagy „predesztinált”, hogy szeptember 11-ének milyen jellegű és mértékű hatásai lesznek.

Bizonyos következményekre és változásokra természetesen kezdettől fogva számítani lehetett: így az amerikai társadalom biztonságérzetének megváltozására, a terrorizmus és az ellene való küzdelem politikai prioritássá válására, a belbiztonsági intézkedések szigorítására és az amerikai külpolitika harciasabbá válására. Ám hogy ezek milyen mértékben váltak valóra a szeptember 11-ét követő tíz esztendőben, abban a valóságértelmezés szubjektív oldalának, a percepciónak is komoly szerepe volt. Hogy mennyire komoly, annak teljes feltárása meghaladná a jelen elemzés kereteit, így itt csupán néhányat említünk meg a magyarázó okok közül. Például a terrortámadást, mint váratlan, kiszámíthatatlan jelenséget, az ellenség nehéz azonosíthatóságának problémáját, a média kitüntetett szerepét (amely miközben közvetíti, egyben némiképp torzítja is a valóságot), a terrorizmussal és annak üldözésével szükségképpen együtt járó konspirációt, titkosságot, amelyek tág teret adtak a manipulációra minden szereplő számára, és termékeny táptalajt biztosítottak a legkülönbözőbb valóságértelmezésekre (konspirációs teóriákra).

Tíz év távlatából egyre több olyan értékelés születik, amely arra igyekszik rámutatni, hogy Amerika messze túlreagálta 9/11-et. A mindmáig kiemelkedő áldozatszámú és nagy pusztítóssal járó terrorcselekményeket követő évtized amerikai politikájának „ára” ugyanis nagyságrendekkel magasabb értékeket mutat, mint annak a végzetes szeptemberi napnak az eredménye (s itt nem is elsősorban az afganisztáni és iraki háborúban napjainkig elesett több mint 6200 amerikai katonára gondolunk). A túlreagálás nagyrészt a terrortámadást követő félelemnek és az amerikai kormányzat téves helyzetértékelésének a következménye volt, a világ közvéleményének nagy része pedig értetlenül szemlélte, hogy az amerikai társadalom milyen mértékben fogadja el, illetve támogatja kormánya terrorizmusellenes tevékenységét és külpolitikáját. Az „értetlenség”, amely Irak kapcsán széles körű nemzetközi haragba fordult, természetesen elsősorban a külpolitikára, az iraki és az afganisztáni háborúkra, valamint a terrorizmusellenes harc túlkapásaira vonatkozott. Kevésbé arra, hogy az amerikai társadalom milyen komoly árat fizetett a terrorizmus elleni harcért, túl a hábo-

¹ United in Remembrance, Divide over Policies. Pew Research Center, September 1, 2011. <http://pewresearch.org/pubs/2095/911-september-11-attacks-terrorism-islamic-extremism-civil-liberties-iraq-afghanistan>.

rúk amerikai emberi veszteségein és a politikai-stratégiai kudarcokon. A *Newsweek* című hetilap összeállítása szerint az elmúlt tíz esztendő terrorizmusra adott válasza az afganisztáni és az iraki háborúkkal együtt 3200 milliárd dollár körüli összegbe került, amelyből 2600 milliárdot tesznek ki a háborúk közvetlen költségei, a többi pedig a szövetségi belbiztonsággal, a hírszerzéssel, repülésbiztonsággal kapcsolatos megnövekedett kiadások között oszlik meg.² Mindez párosult a szabadságjogok korábban elképzelhetetlen korlátozásával, különös tekintettel az államnak a magánszférába behatoló információszerezési tevékenységére, valamint az élet minden területére kiterjedő biztonsági intézkedések és intézmények megjelenésére.

■ A terrortámadásokat követő évek politikai dinamikája, a „túlreagálás” azonban – amint arra az *American Interest* főszerkesztője, Adam Garfinkle is rámutat³ – nem egyedi jelenség az amerikai történelemben. A nagy történelmi katalizmák esetében – mint az amerikai polgárháború, a második világháború, vagy a vietnami háború – gyakran megfigyelhető amerikai magatartás. Garfinkle szerint általában négy különböző szakaszt fedezhetünk fel az eseményeket követő időszakban. Az első maga a sokk, ebben az esetben a terrortámadás, erre válaszul másodikként megfogalmazódik a status quo helyreállításának és a vétkesek megbüntetésének célkitűzése. A harmadik szakasz során azonban a politikai vezetés szembesül a kitűzött célok elérésének nehézségeivel, ezért annak érdekében, hogy mobilizálja a társadalmat, szinte transzcendens dimenziót ad a küzdelemnek, s ezzel összefüggésben gyakran még nehezebben elérhető célokat fogalmaz meg és tűz ki. A terrorizmus elleni háborúban ezt George W. Bush adminisztrációjának demokrácia-terjesztési célkitűzései (2003–2006) jelenítik meg. A negyedik szakaszra azonban a kudarcok nyilvánvalóvá válnak, a politika felülvizsgálja céljait, és korlátozott „visszavonulót fűj” (2007-től). A Bush-adminisztrációnak mindehhez rendkívüli segítséget adott a média, amely 9/11 után „mindenre ugrott”, ami terrorgyanús volt. Azzal együtt, hogy szeptember 11. után a titkosszolgálatok és a kormányzat érthető módon komolyan vett minden „gyanús” információt – emlékezhetünk a terrorveszély „barométereként működő” kormányzati vörös-narancssá-

ga-sárga jelzés állandó váltakozására 2001–2002 folyamán –, a washingtoni kormányzat természetesen saját egyéb céljaira is felhasználta a vélt vagy valós fenyegetésben rejlő lehetőségeket, leginkább az iraki háborút megelőző időszakban. A Robert Kagan által „Marsról származóként” jellemezett, harcias, megsértett amerikaiak többsége „vevő volt” a Bush-kormányzat háborús retorikájára.

■ Szeptember 11. kiindulópontnak, sarokkönek tekinthető abban is, hogy az azt követő terrorizmus elleni háborút miként értelmezték a polgárok. Az amerikai politikai elit és a társadalom nagy része ugyanis elfogadta azt a Bush-kormányzat által hangoztatott narratívát, hogy az al-Káida a „szabadság” és az „amerikai értékek” ellen intézett támadást. Jólal ki-sebb visszhangra találtak azok a kritikusabb, főleg Európából és más térségekből érkező értelmezések, amelyek a támadás politikai racionalitására, tágabb politikai, társadalmi, gazdasági összefüggéseire, illetve az ilyen típusú politikai erőszak kiváltó okaira kíváncsiak voltak. Végül – mint azt a *World Public Opinion Survey*⁴ egy 2008-as felmérése mutatja – ott vannak azok, különösen az arab országokban és a Közel-Keleten népszerű (bár korántsem egyeduralkodó) nézetek, amelyek szerint 9/11 mögött nem az al-Káida állt, hanem az Egyesült Államok kormánya, vagy Izrael. Szeptember 11. fentiek szerinti besorolása valamely narratívába egyénileg is döntően meghatározta a terrorizmus elleni háborúhoz való viszonyt, akár Guantánamóról, akár Afganisztánról, akár az iraki háborúról volt szó. 9/11-et követően érthető módon a terrorizmus vált elsőszámú (biztonság)politikai prioritássá, s a felerősödő nacionalizmus és fenyegetettség-érzés az amerikai társadalom jelentős részét sorakoztatta fel a kormányzat mögé a terrorizmus elleni harcban. Persze az általános történelmi tapasztalatoknak megfelelően az amerikai társadalom (biztonság)politikai preferenciái, illetve terrorfenyegetettség-percepciója az idő múlásával, valamint más társadalompolitikai problémák megjelenésével folyamatosan változott, s a terrorizmus problémája is idővel hátrébb került az átlagpolgár politikai prioritásai és preferenciái között. A 2001 szeptemberét követően két évben egyértelműen a terrorizmus volt a legjelentősebb politikai probléma a választópolgárok számára, 80–85%-uk jelölte meg – nagyon lassú csökkenő tendencia mellett – legfontosabb politikai kérdésként. Még a 2004-es elnökválasztás évében is egyértelműen a nemzetbiztonsági kérdések domináltak a kampányban, amelyekhez más társadalompolitikai-világnézeti kérdések (pl. abortusz) párosultak. Ugyanakkor a választópolgároknak

már 2004-ben is a 75%-a értékelte úgy, hogy a terrorizmus mellett a gazdaság helyzete a legjelentősebb politikai kérdés az ország jövője szempontjából.

■ A 2002-es „mélypontot” követően a terrorizmus mellé a gazdasági és az egyéb szociális kérdések – munkahely, oktatás, egészségügyi ellátás – fokozatos felzárkózása volt megfigyelhető a politikai agenda prioritási listáján.⁵ 2004-től e listán fokozatosan zárkózott fel és vált önállóvá Irak kérdése, amelynek a stabilitása 2006-ra válságosra fordult. A 2006-os időközi választások jól tükrözték a változó trendet. Az összes választópolgár 48%-a jelölte meg Irakot, 42%-a a gazdaságot, és csak 26%-a a terrorizmust a legfontosabb választási kérdésnek. Még szembe fordított volt a változás a pártpreferenciák szerinti bontásban. A demokratákhoz húzó választópolgárok között 60–44–14 százalék volt a fenti mutató, de a függetlenek között is hasonló arányokat találhattunk. A republikánusokat támogatók körében ez az arány ekkoriban még jelentősen eltért, a körükben 42%-kal még mindig a terrorizmus „vezetett”, de mellé 41%-kal felzárkózott a gazdaság, s nem sokkal maradt el Irak kérdése sem (36%). A 2008-as elnökválasztás pedig már egyértelműen azt mutatta, hogy a kampány és a politikai agenda visszatért az Amerikában megszokott normális kerékvágásába, vagyis a preferenciák között a gazdaság helyzete dominált. A választópolgárok 63%-a jelölte meg a gazdaság helyzetét az ország előtt álló legnagyobb kihívásként, míg Irakot csak 10%, a terrorizmust pedig 9% jelölte ilyennek.⁶ Ez a trend a gazdasági válság elhúzódása miatt napjainkig sem változott. Jóllehet 2010-ben amerikai csapatok jelentős létszámban voltak Afganisztánban, s az iraki háború sem volt minden szempontból lezártnak tekinthető, a novemberben rendezett időközi választáson csak a választópolgárok 11% jelölte meg a külpolitikai problémákat (beleértve Irakot, Afganisztánt és terrorizmust) az ország előtt álló legjelentősebb kihívásnak. Mindez az Egyesült Államok előtt álló belső gazdasági és társadalmi kihívások nagyságát mutatja, amelyek mellett 9/11 hatásai tompulni látszanak. Vagy másképp olvasva a folyamatot: miközben a bizonytalanságra, a váratlanságra, a sebezhetőségre mutató emléke továbbra is élénken él, 2001. szeptember 11. az amerikai történelem részévé vált.

² *The Cost of Keeping us Safe. Newsweek, September 5, 2011.* <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/09/04/data-beast-the-cost-of-keeping-us-safe.html>

³ Adam Garfinkle: *Reflections on the 9/11 Decade. The American Interest, September 2, 2011.* <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1020>

⁴ „Who was behind 9-11?”. *World Public Opinion, September 8, 2008.* http://www.worldpublicopinion.org/pipa/pdf/sep08/WPO_911_Sep08_quaire.pdf

⁵ *The American Public: Opinions and Values in a 51-48 % Nation. Pew Research Center, December 2005.* <http://pewresearch.org/assets/files/trends2005-public.pdf>

⁶ *Inside Obama's sweeping Victory. Pew Research Center, November 5, 2008.* <http://pewresearch.org/pubs/1023/exit-poll-analysis-2008>